

УДК 343.54

А.В. Плотнікова**ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ ГУМАНІЗАЦІЇ
В НОРМИ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ
ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ
В УКРАЇНІ**

Анотація. У статті досліджуються окремі питання гуманізації кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб та можливості досягнення цілей покарання при втіленні ідей гуманізації до законодавства антикримінальної спрямованості. Проаналізовано правове забезпечення особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Доведено, що гуманне ставлення законодавця до відповідальності неповнолітніх осіб, втілене у чинному законодавстві, часто перетворюється на фактичне посилення кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у неповнолітньому віці.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, гуманізація кримінальної відповідальності, кримінальна відповідальність і покарання неповнолітніх.

Аннотация. В статье исследуются отдельные вопросы гуманизации уголовной ответственности несовершеннолетних лиц и возможности достижения целей наказания при воплощении идей гуманизации в законодательство антиуголовной направленности. Проанализировано правовое обеспечение особенностей уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних. Доказано, что гуманное отношение законодателя к ответственности несовершеннолетних, воплощенное в действующем законодательстве, часто превращается в фактическое усиление уголовной ответственности лиц, совершивших уголовное правонарушение в несовершеннолетнем возрасте.

Ключевые слова: уголовная ответственность, гуманизация уголовной ответственности, уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних.

Abstract. In this article some issues of humanization of juveniles criminal responsibility and the possibility of achieving the goals of punishment in translating humanization ideas into anticriminal legislation have been investigated. Legal security features of criminal responsibility and punishment of minors has been analyzed. It is proved that the humane treatment of the legislator to the liability of juvenile often turns into factual aggravation of the minors criminal responsibility.

Key words: criminal responsibility, humanization of criminal liability, criminal liability and punishment of juveniles.

Останніми роками численна кількість наукових досліджень, досвід застосування як вітчизняного, так і міжнародного законодавства дозволяють зробити висновок, що не лише покаранням можна запобігти злочинності. Справді, позитивні наслідки відновного правосуддя в порівнянні з репресивним очевидні [1].

Цей висновок зумовив зміни у сутності та застосуванні тих правових засобів, за допомогою яких держава реагує на протиправну поведінку. Почастішали випадки

застосування заохочувальних норм, значно скоротилася практика призначення покарання у вигляді позбавлення волі, зрештою, у багатьох випадках, суди звільняють осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, від покарання та його відбування.

Ми позитивно оцінюємо вказані тенденції, розуміючи необхідність подолання кризи каральної політики минулих років. Проте, реформи, що відбуваються, не завжди є своєчасними, вдалими і сягають поставлених перед ними завдань.

Сказане зачіпає і впровадження ідей гуманізації до кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб. Доцільність впровадження таких ідей вимагає вирішення принаймні трьох основних питань: чи доцільно взагалі реформувати законодавство у напрямку гуманізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб. Якщо так, тоді варто визначити, яким чином це робити і які позитивні наслідки такого реформування ми бажаємо отримати.

Щодо відповіді на перше питання. І світовий досвід, і напрацювання сучасних вчених, і незадовільний стан підліткової злочинності підтверджують необхідність реформування законодавства.

Складніше з відповіддю на друге питання: як зробити так, щоб цінні ідеї змогли сягнути цілей, які стоять перед законодавством антикримінальної спрямованості.

Причому проблеми, як нам здається, стосуються не лише нормативного забезпечення охорони основних цінностей суспільства. Проблеми криються і в правозастосуванні саме з огляду на ті цілі, які стоять перед законодавством. Навіть найдосконаліший закон, якщо він не працює, або працює не так, як закладено в його дусі, не зможе задовольнити очікувань суспільства від застосування правових норм.

Деяким проблемним моментам впровадження ідей гуманізації до законодавства антикримінальної спрямованості щодо кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб і присвячене наступне викладення.

Український законодавець у чинному КК досить уважно поставився до проблем кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб. Передусім, гуманний підхід полягає у виділенні окремого розділу у КК України, в якому порівняно із кримінальною відповідальністю і покаранням осіб, що досягли повноліття, встановлено, передусім, більш м'які види та розміри покарань, більш гуманні підстави для звільнення від покарання, для звільнення від відбування покарання. Крім того, у чинному КПК України існує глава 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», де, зокрема, запроваджено особливий порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб.

Вказаним питанням у тій чи іншій мірі присвячені наукові праці Ю.В. Бауліна, В.М. Бурдіна, Н.Я. Ковтуна, В.М. Куца, М.Ф. Костюка, А.М. Яценка та інших вчених.

Проте значна кількість наукових публікацій з питань протидії злочинності неповнолітніх не зачіпали безпосередньо проблем, пов'язаних із впровадженням ідей гуманізації в інститути кримінального права і навпаки – дослідження впровадження

ідей гуманізації в законодавство не зачіпали предмета протидії злочинності неповнолітніх кримінально-правовими засобами.

Отже, актуальним і вчасним, на нашу думку, є звернення уваги наукової спільноти на деякі аспекти вказаної проблематики.

Розпочати доцільно із визначення змістовного наповнення поняття «гуманізм», «гуманізація», яке сьогодні присутнє майже в усіх сферах життєдіяльності суспільства, і зокрема в обґрунтуванні змін до чинного законодавства (йдеться, зокрема, про Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року № 270-VI; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року № 4025-VI).

Поняття «гуманізм» тлумачиться як ставлення до людини, проїняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність [2]. Відповідно, «гуманний» означає людяний у своїх діях і ставленні до інших людей, а «гуманізувати» – вносити гуманність; виявляти гуманізм [2].

В.В. Копейчиков трактує гуманізм у праві через якість, органічно властиву праву. Саме такі цінності, зазначає він, як свободі, рівність, справедливість становлять сутність гуманізму. Право – це насамперед система поведінкових стандартів, за якими члени суспільства мають діяти у відповідних ситуаціях, щоб їхні інтереси узгоджувалися з інтересами і потребами інших людей, держави і громадськими інтересами [3].

Поняття «гуманність» автори юридичної енциклопедії розуміють як соціальну чи індивідуальну рису, яку характеризує людяність, повага до людини, її прав та свобод, вміння ідентифікувати себе з іншими людьми, їх стражданнями та болем [4].

Проте, як точно відмічається в літературі, використання відповідних понять не завжди є адекватним та коректним [5].

По-перше, щодо сучасної системи видів покарань для неповнолітніх.

Відповідно до ст. 98 КК України, до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;

5) позбавлення волі на певний строк. До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Що ж відбувається на практиці? Які частіше за все злочини вчиняються неповнолітніми у віці від 14 до 16 років? Зазвичай – це злочини проти власності. Наприклад, крадіжка. Згідно із санкцією ч. 1 ст. 185 КК України, особі, яка вчинила

крадіжку може бути призначене покарання у вигляді штрафу або громадських робіт, або виправні роботи, або арешт, або позбавленням волі. При цьому, відповідно до ч. 1. ст. 99 КК України, штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Громадські, виправні роботи і арешт взагалі не можуть бути призначені неповнолітнім у віці до 16 років.

Виходить, що суд, при призначенні покарання обираючи з п'яти видів покарання може призначити неповнолітній особі у якої немає власного доходу у віці від 14 до 16 років, лише один вид покарання, причому найсуворіший – позбавлення волі!

Отже, бачимо, що з одного боку, законодавець передбачив окрему систему покарань для неповнолітніх, причому основний зміст особливостей вбачає законодавець у скороченні загальної кількості покарань, строків та їх розмірів. І це позитивна тенденція. З іншого ж боку, через обмеженість застосування окремих видів покарань до певних осіб (зокрема через недосягнення 16 років) цей підхід призводить не до гуманізації, а, навпаки, до посилення кримінальної відповідальності, коли можливість суду у виборі покарань, не пов'язаних з ізоляцією неповнолітніх від суспільства, суттєво зменшена порівняно з покараннями, що застосовуються до дорослих злочинців.

Такий підхід значно обмежує можливість диференційовано підходу до особи неповнолітнього злочинця.

Особливо резонансно постає вказана проблема, коли кримінальне правопорушення вчинено групою осіб, де щодо однієї особи існує можливість вибору між встановленими у санкції покараннями, а щодо іншої – такої можливості немає.

Так, автор статті приймала участь як захисник у кримінальному провадженні щодо двох осіб, які обвинувачувались у вчиненні злочину, передбаченому ч. 2 ст. 190 КК України, тобто у вчиненні шахрайства групою осіб.

Суд визнав доведеним, що неповнолітній, ОСОБА_2, знаходячись у клубі «Меридіан» разом із раніше знайомим ОСОБА_3 та іншими особами, отримав разом із ОСОБА_3 запрошення, після закриття зазначеного клубу, відвідати вечірку. У цей час ОСОБА_2 побачив у ОСОБА_3 мобільний телефон «Apple IPhon 4» після чого у нього виник злочинний намір, направлений на заволодіння мобільним телефоном ОСОБА_3 шляхом обману.

Для реалізації свого злочинного наміру, ОСОБА_2 подзвонив своїй знайомій ОСОБА_1, з якою, в ході телефонної розмови, вступив у злочинну змову з метою заволодіння майном ОСОБА_3 шляхом обману.

Після чого ОСОБА_1 та ОСОБА_2, реалізуючи сумісний злочинний намір, направлений на заволодіння чужим майном шляхом обману за заздалегідь обумовленим злочинним планом, діючи за попередньою змовою групою осіб, виконуючи обумовлені злочинні ролі, діючи з корисливих мотивів, ОСОБА_2 сповістив неправдиві відомості ОСОБА_3 та іншим про те, що до них має підійти дівчина, яка проведе їх до місця проведення вечірки. У цей час ОСОБА_1 прийшла до двору

будинку №134-Б по вул. Академіка Павлова у м. Харкові, підійшовши до свого знайомого ОСОБА_2 та раніше незнайомого ОСОБА_3 та запитала у ОСОБА_2 мобільний телефон з можливістю доступу до мережі Інтернет. Так як ОСОБА_3 перебував у стані алкогольного сп'яніння, а також у зв'язку з тим, що він вважав дії ОСОБА_2 та ОСОБА_1 правомірними, передав свій мобільний телефон «Apple IPhon 4 ОСОБА_1. Таким чином, ОСОБА_1 та ОСОБА_2 заволоділи мобільним телефоном «Apple IPhon 4», який належить ОСОБА_3, та розпорядились ним за власним розсудом, обернувши на свою користь [6].

При цьому ОСОБА_2 на момент вчинення злочину було 17 років, а ОСОБА_1–18.

Як видно з обставин справи, умисел, спрямований на заволодіння чужим майном, виник у ОСОБА_2, ОСОБА_1 вже приєдналася до розпочатих дій із заволодіння телефоном.

Оскільки і ОСОБА_1, і ОСОБА_2 визнавали свою вину у вчиненому, погоджувались компенсувати заподіяну злочином шкоду, було прийнято рішення про укладення угоди про примирення між потерпілим і підозрюваними.

Питання щодо компенсації вартості телефону було вирішено, претензій у потерпілого не було. Тож перейшли до узгодження покарання. Коли ж звернулися до санкції ч. 2 ст. 190 КК України, з'ясували, що шахрайство, вчинене групою осіб карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк від одного до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Причому щодо покарання ОСОБА_1 жодних проблем не виникло, було обрано найменш суворий вид покарання, оскільки їй вже виповнилося 18 років і жодних обмежень щодо призначення покарання у вигляді штрафу законом не встановлено.

Інша річ – покарання ОСОБА_2. Оскільки злочин ним було вчинено у віці 17 років, відповідно, штраф не може бути застосовано, якщо в особи немає самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення. Також, згідно із законом, до вказаної особи не можливо застосувати й інші види покарання, що містяться у санкції ч. 2 ст. 190 КК України. Що ж лишається – позбавлення волі?

Лише один рік різниці у віці, разом вчинили злочин, і одна особа – повнолітня – сплатить 850 гривень штрафу, а іншій – неповнолітній – буде призначене покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк.

Куди подівся гуманізм законодавця щодо кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб?

Навіть якщо особу буду звільнено від покарання, залишаються інші правові наслідки такого засудження.

У п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх»

від 16 квітня 2004 року № 5 (далі – Постанова) зазначено: якщо санкцією закону, за яким засуджується неповнолітній, передбачено лише такі види покарань, які з огляду на вік підсудного чи його стан не можуть до нього застосовуватися, суд звільняє його від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, або відповідно до ст. 7 КПК України закриває справу і звільняє його від кримінальної відповідальності, або постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від покарання [7].

Думається, що спрощення, яке втілено у Постанові є неправильним з огляду на цілі, які поставлені перед покаранням. Виходить: немає підходящого покарання – слід звільнити від кримінальної відповідальності або від покарання.

Разом з тим, якщо для однієї особи вже сам факт притягнення до кримінальної відповідальності є жахливим явищем і здатне стримувати у подальшому вчинення цієї особою нових правопорушень, то для іншої – це забавка, яка не варта уваги.

Отже, можливість індивідуалізації покарання щодо неповнолітніх зведена гуманізмом законодавця до мінімуму.

Вихід з цієї пастки вбачається у розробці нової системи покарань для неповнолітніх осіб та відповідних правил їхнього застосування, як цього і вимагають міжнародно-правові акти в галузі охорони прав неповнолітніх. При цьому надто важливо врахувати саме вікові психологічні особливості неповнолітніх осіб.

Певним вирішенням цієї проблеми, на наш погляд, було б створення на основі примусових заходів виховного характеру особливих покарань для неповнолітніх, які б могли б призначатися вже з 14 років. Крім цього, досягти бажаної диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності неповнолітніх допомогло б встановлення розгалуженого спектру додаткових покарань, що можуть бути призначені неповнолітнім особам.

Ще одним шляхом подолання цієї проблеми було б зниження віку призначення такого покарання як громадські роботи до 14 років. Взагалі не зрозуміло: що перешкоджає виконанню цього виду покарання неповнолітніми особами. Хіба громадські роботи, які полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання час і виконуються не більше двох годин, є занадто важкими? Думається, що ні. А за злочини проти власності, які часто вчиняються неповнолітніми, каральний ефект такого покарання був би максимальним – це дало б змогу зрозуміти неповнолітньому ціну грошам.

Крім того, прибирання вулиці, приміром біля школи, університету – де особа навчається, або ж біля будинку, де неповнолітній проживає, – на деяких осіб справило б значно більше враження, ніж штраф, який часто сплачується батьками неповнолітніх.

Ще однією проблемою, яка має місце при застосуванні такого покарання як штраф, є те, що він часто не сягає своїх цілей.

У вказаній справі, в угоді, яка була затверджена між обвинуваченим і потерпілим, було узгоджене таке покарання як штраф. Суд поставився формально до з'ясування питання щодо наявності у неповнолітніх можливості сплатити його.

Виникає цілком розумне питання: який сенс у такому покаранні, коли воно фактично полягає у майновому обмеженні, але не неповнолітнього, а його батьків?

Вважаємо, що штраф насправді є ефективним покаранням, особливо за злочини корисливої спрямованості, проте за умови, що особа розуміє ціну грошам, за умови, що особа заробляла гроші своєю працею – лише у такому випадку особа здатна розуміти і каральний потенціал такого виду покарання.

Той же факт, що штраф за неповнолітнього сплачується його батьками чи іншими особами є порушенням принципу персональної відповідальності. Доцільним, на наш погляд, є документальне (а не формальне) підтвердження перед судом джерела отримання коштів (наприклад, надання суду довідки про доходи, отриманої з місяця роботи або довідки про отримання стипендії, виданої навчальним закладом).

Крім того, варто було б запровадити штраф на виплат для неповнолітніх осіб. Перебування у стані судимості деяких з них утримувало б від подальшої протиправної поведінки.

P.S. Близько місяця після ухвалення вироку мати одного з обвинувачених у зазначеній справі повідомила про притягнення до відповідальності її сина вже в іншому кримінальному провадженні. ...

Література

1. Куц В.М. Примирення учасників кримінально-правоовго конфлікту (кримінально-правовий аспект): монографія / В.М. Куц, А.М. Яценко. – Х.: Юрайт, 2013. – 328 с. – С. 7;
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с. – С. 266;
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с. – С. 660;
4. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головченк, В.С. Ковальський (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с. – С. 85;
5. Балобанова Д.О. Значення терміна «гуманізм» у законотворчій діяльності // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали між нар. наук.-пакт. конф., 11–12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін.. – Х.: Право, 2012. – 632 с. – С. 497–500. – С. 497;
6. Вирок Московського районного суду м. Харкова від 15.05.2014 року по справі № 643/5262/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39379652>;
7. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16 квітня 2004 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>.